

บทที่ 2

วรรณคดีที่เกี่ยวข้อง

การใช้สื่อการเรียนการสอน

สื่อการเรียนการสอน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการเรียนการสอนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ จากผู้สอนไปยังผู้เรียน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพนอกจาก วัสดุอุปกรณ์ หนังสือ และแหล่งทรัพยากรจากแหล่งชุมชนแล้วถือว่า บุคคล ตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน หากสิ่งเหล่านั้นช่วยให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ทักษะ และทัศนคติได้แล้ว ก็จัดได้ว่าเป็นสื่อการเรียนการสอนเช่นเดียวกัน (Gerlach, 1971)

สื่อการเรียนการสอนมีความจำเป็นเพราะสังคมมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ ความรู้ใหม่ๆ เกิดขึ้นมากทำให้ครูต้องสอนเนื้อหาวิชามากขึ้น จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น สื่อการเรียนการสอนจึงเป็นสิ่งสำคัญในการสอน (Rickey, 1958) นอกจากนี้สื่อการเรียนการสอนยังสามารถช่วยขยายประสบการณ์ให้กว้างขึ้น เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่มีความหมาย และช่วยเสริมสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัยปรับปรุงส่งเสริมการเรียนให้ทันเหตุการณ์และสอดคล้องกับเป้าหมายทางการศึกษา ช่วยให้ครูสามารถถ่ายทอดเนื้อหาวิชาที่ยุ่ยากซับซ้อนของวิชาต่างๆ ได้ง่ายขึ้น ทำให้กิจกรรมการเรียนการสอนมีความหมายมากขึ้น เพราะผู้เรียนและผู้สอนได้มีการปฏิบัติงานร่วมกัน (Erickson, 1959)

สื่อการเรียนการสอนยังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของหลักสูตร และเป็นเครื่องมือที่จะทำให้หลักสูตรบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

1. ความหมายของสื่อการเรียนการสอน

สื่อ (Media) เป็นคำที่มาจากภาษาลาตินว่า "Medium" หมายถึง สิ่งใด

ก็ตามที่บรรจุข้อมูลเพื่อให้ผู้ส่งและผู้รับสามารถสื่อสารกันได้ตรงตามวัตถุประสงค์ เมื่อมีการนำสื่อมาใช้ในการเรียนการสอนจึงเรียกว่า "สื่อการเรียนการสอน" (Instructional Media) ซึ่งหมายถึง วัสดุ เครื่องมือ สถานที่หรือสภาพแวดล้อม บุคลากร กิจกรรม หรือสิ่งใดๆก็ตามที่ครูก่อตั้งขึ้นเพื่อการศึกษาโดยเฉพาะ เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ความรู้พัฒนาทักษะ เจตคติ เพื่อสามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ (Donald Ely, 1971)

สื่อชนิดใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นเทปบันทึกเสียง สไลด์ วิทยุ โทรทัศน์ วีดิโอ แผนภูมิ ภาพนิ่ง ซึ่งบรรจุเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเรียนการสอน (Heinich and others, 1982) วัสดุที่นอกเหนือจากตัวหนังสือโดยตรง ซึ่งช่วยให้เกิดการเรียนรู้แล้ว เรียกว่าสื่อการเรียนการสอนทั้งสิ้น เช่น ของจริง หุ่นจำลอง โทรทัศน์ แผนที่ เป็นต้น วัสดุเหล่านี้ไม่เพียงแต่กระตุ้นจิตสำนึกและจักษุสัมผัสเท่านั้น แต่มีวิธีที่กว้างขวางออกไปในการสร้างประสบการณ์ที่เป็นรูปธรรมมาห้แก่ผู้เรียนอีกด้วย (Brown, Lewis and Hareleroad, 1964)

สื่อการเรียนการสอน เป็นเครื่องช่วยสื่อความหมายจัดโดยครูและนักเรียน เพื่อเสริมการเรียนรู้ และเครื่องมือการสอนทุกชนิดถือได้ว่าเป็นสื่อการเรียนการสอน เช่น หนังสือ วัสดุทัศนวัสดุต่างๆ เป็นต้น (Shores, 1960) นอกจากนี้สื่อการเรียนการสอนยังหมายถึง อุปกรณ์การสอนที่ช่วยถ่ายทอดความหมายโดยไม่ต้องอาศัยคำพูด หรือภาษาในการสื่อความหมาย (Erickson and Curl, 1972) ช่วยถ่ายทอดสิ่งต่างๆที่เป็นจริง ทักษะทัศนคติ ความรู้และความเข้าใจไปยังผู้เรียน หรือเป็นเครื่องมือประกอบการสอนที่สามารถได้ยินและมองเห็นได้ดีเท่าๆกัน (Hass and Packer, 1964)

จากความหมายที่นักการศึกษา และนักเทคโนโลยีทางการศึกษาได้กล่าวไว้สรุปได้ว่า สื่อการเรียนการสอนหมายถึงสิ่งต่างๆ ที่ผู้สอนนำมาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้เรียน เพื่อให้การเรียนการสอนบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ สื่อการเรียนการสอนมิได้จำกัดเพียง วัสดุ อุปกรณ์หรือวิธีการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึง สถานที่ บุคคล หรือกิจกรรมต่างๆ อีกด้วย

2. ประเภทของสื่อการเรียนการสอน

การแบ่งประเภทของสื่อการเรียนการสอนนั้น ได้มีผู้แบ่งไว้หลายมุมมองที่แตกต่างกันไป เช่น

2.1 แบ่งออกตามลักษณะที่สื่อั้นๆ ปรากฏออกมา แบ่งได้ 3 ประเภทคือ

2.1.1 สื่อที่ไม่ต้องฉาย เช่น กระดานชอล์ค หรือกระดานดำ บ้ายสาสี่ บ้ายแม่เหล็ก บ้าดาผนัง ภาพพลิก หุ่นจำลอง เป็นต้น

2.1.2 สื่อที่ต้องฉาย เช่น สไลด์ फिल्मสตีบ ภาพโปร่งใส ภาพยนตร์ วิทยุโทรทัศน์

2.1.3 สื่อเกี่ยวกับเสียง เช่น เครื่องบันทึกเสียง เครื่องเล่นแผ่นเสียง เครื่องรับวิทยุกระจายเสียง เป็นต้น (Percival and Ellington, 1984)

2.2 แบ่งออกตามขนาดของสื่อ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.2.1 Software เช่น फिल्मภาพยนตร์ รายการโทรทัศน์ รายการวิทยุกระจายเสียง ไมโครฟิล์ม โปรแกรมคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

2.2.2 Hardware เครื่องมือประเภทนี้ มีคุณสมบัติในการถ่ายทอดเนื้อหารายการที่ได้บันทึกไว้ในสื่อประเภทแรก ำให้ผู้เรียนได้ฟังเสียงหรือได้ดูภาพ เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องรับโทรทัศน์ เครื่องรับวิทยุ เครื่องไมโครพิช เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น (Brown Lewis and Harclerod, 1983)

2.3 แบ่งออกตามทรัพยากรการเรียนรู้ (learning resource)

ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภทคือ

2.3.1 วัสดุ (materials) เป็นสื่อที่ครูคุ้นเคยมากที่สุด มีการบรรจุเนื้อหาการเรียนการสอนไว้ในสื่อตัวนั้นแล้ว เช่น ภาพ หุ่นจำลอง แผนที่ แผนภูมิ ซึ่งสามารถใช้งานได้ในตัวของมันเอง สื่อประเภทสื่อวัสดุนี้ บางชนิดต้องใช้ร่วมกับสื่อประเภทเครื่องมือและอุปกรณ์ จึงจะสามารถใช้งานได้อย่างสมบูรณ์ เช่น फिल्मภาพยนตร์ फिल्मสไลด์ แผ่นภาพโปร่งใส เทปบันทึกเสียง เป็นต้น สื่อประเภทนี้ ครูอาจจะผลิตเอง

หรือผลิตภัณฑ์ของค์กรอื่นๆ ครูผู้สอนอาจนำสื่อซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ เช่น สื่อประเภทของจริง

2.3.2 เครื่องมือและอุปกรณ์ (tools and equipment) หมายถึงสิ่งที่นำไปใช้ร่วมกับวัสดุ หรือกิจกรรมการเรียนการสอน โดยที่ตัวของมันเองไม่มีเนื้อหาวิชาในการเรียนการสอน แต่เป็นสื่อที่ไปช่วยเสริมสื่ออื่น เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ เครื่องฉายสไลด์ เป็นต้น

2.3.3 กิจกรรม (activities) กิจกรรมที่จัดขึ้นในโรงเรียน ได้แก่ การเล่นเกม บทบาทสมมติ การแสดงละคร เป็นต้น ส่วนกิจกรรมที่จัดนอกโรงเรียน ได้แก่ ทักษะศึกษา การฝึกหัดปฏิบัติตาม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน เป็นต้น ลักษณะของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ไม่มีความแตกต่างกันมากนักระหว่าง โรงเรียนในเมือง กับโรงเรียนในชนบท เพราะต่างก็ใช้วิธีเดียวกัน นอกจากบางกิจกรรมที่ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์ การสอนประกอบด้วย เช่น การใช้เครื่องบันทึกเทปโทรทัศน์ การใช้ห้องปฏิบัติการภาษา แต่บางกิจกรรมก็สามารถใช้วัสดุอุปกรณ์ที่ท้องถิ่นมาทดแทนกันได้ เช่น การใช้เครื่องดนตรีประกอบการแสดง แทนที่จะใช้เปียโนเหมือนโรงเรียนในเมือง โรงเรียนในชนบทอาจใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้าน

2.3.4 บุคคล (people) สื่อบุคคลที่จัดขึ้นเพื่อการศึกษาโดยตรง ได้แก่ บุคลากรต่างๆ ในโรงเรียน ตั้งแต่ครูใหญ่ ครูประจำชั้น แม้กระทั่งนักเรียนก็ถือว่าเป็นสื่อประเภทบุคคล ซึ่งมีหน้าที่หลัก หรือจุดประสงค์เพื่อการเรียนการสอนโดยเฉพาะ หรืออาจเป็นบุคคลที่อยู่ภายนอกโรงเรียน เราที่อาจจะนำมาเป็นแหล่งวิทยาการ หรือบางทีเรามักจะเรียกว่า วิทยาการหัวข้อเฉพาะเรื่อง เช่น พนักงานไปรษณีย์ ก็เป็นสื่อบุคคลที่จะสอนเรื่องการรับจดหมาย ชาวบ้านที่มีอาชีพปลูกผักก็เป็นสื่อบุคคลในเรื่องการเพาะปลูก พระจากวัดในชุมชนมาสอนศีลธรรม หรือจะเป็นบุคคลใดๆก็ตาม ในชุมชนหรือนอกชุมชนที่มีความชำนาญเฉพาะเรื่องก็จะเป็นสื่อบุคคลในเรื่องนั้นๆ เป็นต้น

2.3.5 สถานที่หรือสิ่งแวดล้อม (settings) ห้องปฏิบัติการ ห้องเรียน ห้องสมุด ศูนย์การเรียนรายบุคคล เป็นสภาพแวดล้อมที่อยู่ภายในโรงเรียนหรือจัดขึ้นเพื่อการศึกษาโดยเฉพาะสถานที่ต่างๆ ในชุมชน เช่น โรงงาน ที่ทำการและร้านค้า

สวน ไร่ นา ก็เป็นสภาพแวดล้อมที่ครูจะพานักเรียนไปศึกษาของจริงได้ โรงเรียนในชนบท มีโอกาสได้เปรียบกว่าโรงเรียนในเมืองในการใช้สื่อประเภทนี้ เพราะโรงเรียนอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ หลายๆ เนื้อหาวิชาสามารถเรียนจากของจริงที่อยู่รอบๆ ตัวได้มาก โดยเฉพาะสถานที่ต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนนั้นๆ แล้ว เช่น โรงเรียน วัด ศาลาริมทาง สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ (Donald Ely, 1972)

2.4 สื่อการเรียนการสอน สามารถแบ่งตามความเป็นมาของสื่อ ที่นำมาใช้ได้เป็น 2 ประเภทคือ สื่อที่ออกแบบเพื่อการสอนโดยตรง (media by design) และสื่อที่ไม่ได้ออกแบบสำหรับเป็นสื่อการเรียนการสอน แต่ครูนำมาใช้ในการเรียนการสอน (media by utilization) สื่อการเรียนการสอนประเภทหลังนี้ มีแหล่งที่มา 2 แหล่งคือ เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ซึ่งมักจะหาได้ตามท้องถิ่น (Donald Ely, 1972)

2.5 แบ่งตามลักษณะของสื่อ

ได้มีผู้แบ่งไว้เป็น 7 ประเภท คือ

2.5.1 ของจริงและตัวบุคคล รวมทั้งสภาพที่เกิดขึ้นจริง เช่น การสาธิต การทดลอง การศึกษานอกสถานที่

2.5.2 สื่อการเรียนการสอนประเภทภาษาพูดหรือภาษาเขียน เช่น ตำรา วัสดุตีพิมพ์ วิทยุ

2.5.3 วัสดุกราฟิก เช่น แผนภูมิ แผนที่ ระเบิดอร์ วัสดุประเภทนี้นอกจากจะนำมาใช้โดยตรงแล้วยังอยู่ในรูปของ ตำรา แบบเรียน फिल्मสไลด์ เป็นต้น

2.5.4 ภาพนิ่ง เป็นภาพที่ได้จากการถ่ายภาพทั่วไป

2.5.5 ภาพเคลื่อนไหว เช่น โทรทัศน์ ภาพยนตร์

2.5.6 วัสดุเสียง เช่น เทปบันทึกเสียง แผ่นเสียง

2.5.7 สื่อประเภทโปรแกรม เป็นสื่อการเรียนการสอนที่แสดงขั้นตอนในสิ่งที่จะสอน เช่น บทเรียนโปรแกรม แบบเรียนสำเร็จรูปที่ใช้กับเครื่องช่วยสอนหรือคอมพิวเตอร์ (Vernon S. Gerlach and Donald Ely, 1971)

3. การใช้สื่อการเรียนการสอน

การใช้สื่อการเรียนการสอนนั้น ต้องให้สอดคล้องกับการเรียนการสอน เพื่อชี้ให้เห็นถึงจุดสำคัญของเรื่องที่สอน ต้องรู้จักขอบเขตและข้อจำกัดของสื่อที่จะนำมาใช้ การเลือกใช้สื่อการเรียนการสอนควรจะได้มีการวางแผน การออกแบบตลอดจนการผลิต ให้สอดคล้องตามคุณลักษณะของสื่อการเรียนการสอนนั้นด้วย (James W. Brown, 1964) ผู้สอนควรพิจารณาว่าจะใช้สื่อการเรียนการสอนประเภทใดและเมื่อใด คำนึงถึงเนื้อหาวิชา พื้นความรู้ของผู้เรียน ความสามารถของผู้เรียน และวัตถุประสงค์ในการสอนเรื่องนั้นๆด้วย มีการสรุปผลของการใช้ทุกครั้งและติดตามผลหลังจากการใช้สื่อการเรียนการสอนนั้นไปแล้ว นอกจากนี้ผลการวิจัยหาประสิทธิภาพของการใช้สื่อการเรียนการสอนพบว่า สื่อการเรียนการสอนกระตุ้นความสนใจแก่ผู้เรียน และเน้นปัจจัยสำคัญในการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจที่เป็นรูปธรรม จัดการเรียนรู้ที่เน้นพัฒนาการและทำให้ความรู้แน่นคงทน ให้ประสบการณ์จริง ซึ่งจะกระตุ้นให้ผู้เรียนกระทำกิจกรรม (deKieffer, 1966)

3.1 ขั้นตอนการใช้สื่อการเรียนการสอน

การใช้สื่อการเรียนการสอนอาจใช้เฉพาะขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งของ การสอน หรือจะใช้ในทุกขั้นตอนก็ได้

3.1.1 ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ เนื้อหาที่กำลังจะเรียนนั้น สื่อที่ใช้ในขั้นนี้ จึงเป็นสื่อที่แสดงเนื้อหากว้างๆ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนในครั้งก่อน ยังมีสื่อที่เน้นเนื้อหาเจาะลึกอย่างแท้จริง อาจเป็นสื่อที่เป็นแนวปัญหาหรือให้ผู้เรียนคิด และควรเป็นสื่อที่ง่ายต่อการนำเสนอในระยะเวลาอันสั้น เช่น ภาพ บัตรคำ หรือบัตรปัญหา เป็นต้น

3.1.2 ขั้นดำเนินการสอนหรือประกอบกิจกรรมการเรียน เป็นขั้นสำคัญในการเรียน เพราะเป็นขั้นที่จะให้ความรู้เนื้อหาอย่างละเอียดเพื่อสนองวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้สอนต้องเลือกสื่อให้ตรงกับเนื้อหาและวิธีการสอน หรืออาจใช้สื่อประสมก็ได้ ต้องมีการจัดลำดับขั้นตอนในการใช้สื่อ ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับกิจกรรมการเรียน

การใช้สื่อในขั้นนี้จะต้องเป็นสื่อที่เสนอความรู้ อย่างละเอียด และถูกต้องแก่ผู้เรียน เช่น ภาพยนตร์ สไลด์ แผ่นโปร่งใส แผนภูมิ วิดีทัศน์ เทปเสียงหรือชุดการเรียน

3.1.3 ขั้นวิเคราะห์และฝึกปฏิบัติ เป็นการเพิ่มประสบการณ์ตรงแก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้ทดลองนำความรู้ด้านทฤษฎี หรือหลักการที่เรียนมาแล้วมาใช้แก้ปัญหาในขั้นฝึกหัด โดยการลงมือฝึกปฏิบัติเอง สื่อในขั้นนี้จึงเป็นสื่อที่เป็นประเด็นปัญหาให้ผู้เรียนได้ขบคิด โดยผู้เรียนเป็นผู้ใช้สื่อเองมากที่สุด

3.1.4 ขั้นสรุปทบทวน เป็นขั้นตอนของการเรียนการสอน เพื่อย้ำเนื้อหาบทเรียน ให้ผู้เรียนมีความเข้าใจที่ถูกต้อง และตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ด้วย ขั้นสรุปนี้ควรใช้ระยะเวลาสั้นๆ เช่นเดียวกับขั้นนำ สื่อที่ใช้สรุปจึงควรครอบคลุมเนื้อหาสำคัญทั้งหมดโดยย่อ และใช้เวลาน้อย เช่น แผนภูมิ แผ่นโปร่งใส เป็นต้น

3.1.5 ขั้นประเมินผลผู้เรียน เป็นการทดสอบว่าผู้เรียนสามารถเรียนรู้หรือเข้าใจในสิ่งที่เรียนไปแล้วมากน้อยเพียงใด และสามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่ตั้งไว้หรือไม่ สื่อในขั้นนี้มักจะเป็นคำถามจากเนื้อหาบทเรียน โดยอาจมีภาพประกอบด้วยก็ได้ อาจจะมีบัตรคำหรือสื่อต่างๆ ที่ใช้ในขั้นกิจกรรมการเรียน มาถามอีกครั้งหนึ่ง และอาจเป็นการทดสอบโดยการปฏิบัติจากสื่อหรือการกระทำของผู้เรียน เพื่อทดสอบดูว่าผู้เรียนนั้นสามารถมีทักษะจากการที่ได้ฝึกปฏิบัติ อย่างถูกต้องครบถ้วนหรือไม่ (Brown, and Other, 1985)

3.2 ปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอน

สภาพการใช้สื่อการเรียนการสอนในปัจจุบัน มักเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ทั้งที่เกิดจากตัวบุคลากรเองหรือจากหน่วยงาน ปัญหาที่สำคัญก็คือ การขาดแคลนสื่อการเรียนการสอน โดยเฉพาะโรงเรียนในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลความเจริญ สื่อการเรียนการสอนมีน้อยมาก ซึ่งในจุดนี้ ครูผู้สอนส่วนใหญ่มักผลิตสื่อขึ้นใช้เอง โดยนำวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่นนั้นๆ มาประยุกต์ใช้เป็นสื่อการเรียนการสอน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่ศึกษาถึงปัญหา และความต้องการสื่อการเรียนการสอน ของครูระดับประถมศึกษา สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี พบว่า ครูส่วนใหญ่นำวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น มาเป็น

สื่อการเรียนการสอน (แจ่มจันทร์ ปรีชาวนิชย์, 2522) ทานองเดียวกัน การใช้การผลิตสื่อการเรียนการสอนของครูระดับประถมศึกษาจังหวัดพิษณุโลก ได้ค้นคว้าหาสื่อในท้องถิ่นมาช่วยในการผลิตสื่อการเรียนการสอนเช่นกัน (พัชรา อังคนินันท์, 2523)

จากสภาพการใช้สื่อการเรียนการสอนดังกล่าว โรงเรียนในชนบทได้สื่อการเรียนการสอนส่วนใหญ่มาจากการผลิตขึ้นเองมากที่สุด โดยครูและนักเรียนร่วมกันผลิตสื่อการเรียนการสอน จากวัสดุหาง่ายในท้องถิ่น (สุทธิศรี ศิริ, 2524)

ในด้านปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอน มีสาเหตุหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการใช้สื่อการเรียนการสอนของครู ปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอนที่พบมากที่สุดสามารถสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

3.2.1 ขาดแคลนงบประมาณในการจัดหา และจัดทำสื่อการเรียนการสอน (Laryea, 1984; Quick, 1964; พนม อินวกุล, 2527)

3.2.2 ผู้บริหารขาดการสนับสนุน ในด้านสื่อการเรียนการสอน (Quick, 1964; พัทธา อังคนินันท์, 2524)

3.2.3 ครูไม่มีเวลาในการผลิตสื่อการเรียนการสอน เพราะมีชั่วโมงสอนมาก (ยุพดี นฤทุกษ์, 2528)

3.2.4 ครูผู้สอนขาดความรู้และทักษะในการผลิต และขาดผู้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือในการผลิตสื่อ (สุทธิศรี ศิริ, 2524; พัทธา อังคนินันท์, 2523)

3.2.5 สื่อการเรียนการสอนในโรงเรียน มีจำนวนจำกัด ทำให้ไม่เพียงพอต่อการใช้ (Bilchick, 1970; ชูศรี บุญเสริม, 2514)

3.2.6 หาสื่อการเรียนการสอน ได้ตรงกับจุดมุ่งหมายในการสอน ได้ยาก (Lasher, 1972; ประสงค์ พิมพ์, 2529)

3.2.8 สภาพของโรงเรียนไม่เอื้อต่อการใช้สื่อการเรียนการสอน (สุทธิศรี ศิริ, 2524)

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สื่อการเรียนการสอนดังกล่าวมาสรุปได้ว่า การใช้สื่อการเรียนการสอนเป็นสิ่งสำคัญต่อการศึกษาทุกระดับ ซึ่งในปัจจุบัน

ได้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น ความต้องการในการใช้สื่อการเรียนการสอนก็ได้ขยายตัว
 เพิ่มขึ้นไปด้วย การศึกษาสภาพ และปัญหาการใช้สื่อการเรียนการสอนที่บ้านเป็นสิ่งที่ควร
 พิจารณา เพราะในสภาพการณ์และสถานที่ ที่แตกต่างกัน อาจทำให้ความต้องการในการใช้
 สื่อการเรียนการสอนที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้การนำสื่อที่บ้าน ที่จัดหาได้ง่าย และ
 มีอยู่แล้วในห้องเรียนนั้นๆ มาประยุกต์ใช้เป็นสื่อการเรียนการสอน โดยคำนึงถึงเนื้อหา และ
 จุดมุ่งหมายในการสอนเป็นหลัก เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณในการจัดหาสื่อการเรียน
 การสอน และเป็นการฟื้นฟูและส่งเสริมพัฒนาการเรียนการสอนที่บ้านให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

สื่อที่บ้าน

สื่อที่บ้าน เป็นสื่อที่มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในห้องเรียนนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็น
 วัสดุอุปกรณ์ที่ชาวบ้านคุ้นเคยประดิษฐ์ขึ้นมา เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยต่างๆ กิจกรรม
 ประเพณี บุคคลรวมทั้งสิ่งแวดล้อมต่างๆที่มีอยู่ในห้องเรียนนั้นๆด้วย

1. ความหมายของสื่อที่บ้าน

ความหมายของสื่อที่บ้าน นั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้

สื่อที่บ้าน หมายถึง รูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือ
 บุคคลกับกลุ่มคน หรือ กลุ่มคนกับกลุ่มคน ที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา จนเกิดความเคยชิน
 เป็นประเพณีขึ้น และครอบคลุมถึงประเพณี เรื่องภาษาท่าทาง เครื่องใช้ ที่ประชาชนใน
 สังคมหนึ่งกำหนดความหมายแน่นอน สื่อที่บ้านจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "สื่อประเพณี"
 (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2532)

สื่อที่บ้าน หมายถึงคติชาวบ้านหรือวัฒนธรรมที่บ้าน ที่ทำหน้าที่สื่อสาร
 วัฒนธรรม ที่จริงแล้วสื่อที่บ้านก็คือวัฒนธรรมที่บ้าน แต่ที่เรียกชื่อนี้ก็เพื่เน้นคุณสมบัติในการ
 ทำหน้าที่สื่อ หรือส่งสารให้แก่คนจำนวนมากในสังคม (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2527)

สื่อพื้นบ้านหรือสื่อพื้นเมือง หมายถึงสื่อที่รู้จักกันในรูปแบบของการละเล่นพื้นบ้านหรือพื้นเมือง เช่น เพลงพื้นเมือง เพลงชาวบ้าน ซึ่งมีการละเล่นประกอบการร้องรำ การแสดงออกทางขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย เช่น หมอลำในภาคอีสาน ลิเกหนังตะลุงในภาคใต้ ลำตัด เพลงเรือ เพลงอีแซวในภาคกลาง ตลอดจนคติชาวบ้านต่างๆ สิ่งเหล่านี้ ช่วยเผยแพร่ข่าวสารให้ความรู้แก่ประชาชนและให้ความสนุกสนาน ความบันเทิง สอดแทรกคตินิยมแบบอย่างประเพณี หรือวิธีปฏิบัติซึ่งถือเป็นจารีตของไทยด้วย (วิเชียรศรีวิวิชิริ, 2525)

สรุปได้ว่า สื่อพื้นบ้าน คือสื่อที่แสดงถึงลักษณะความเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้าน มีลักษณะเฉพาะในท้องถิ่นอันประกอบไปด้วย การแสดงหรือการละเล่นพื้นบ้าน กิจกรรมที่เกิดจากพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปะและหัตถกรรมพื้นบ้าน อาหารการกิน เครื่องใช้ที่ท้องถิ่นนั้นกำหนดความหมายที่แน่นอน และเข้าใจตรงกัน

2. สื่อพื้นบ้านกับการเรียนการสอน

สื่อพื้นบ้านมีบทบาทต่อการทำให้การศึกษาแก่สังคมมาตลอดนับตั้งแต่ในอดีตแล้ว สังคมที่การศึกษา และการอ่านการเขียนยังไม่แพร่หลาย การอบรมสั่งสอนคนในสังคมจะสอดแทรกไว้ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือสื่อพื้นบ้านนั่นเอง เช่น นิทานจะชี้ให้เห็นค่านิยมของสังคม เพลงกล่อมเด็ก ภาษิตชาวบ้าน บทร้องเล่นของเด็ก จะมีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นความถูกต้อง ในการประพฤติปฏิบัติตน สอนให้เข้าใจบทสวด ทักษะคติ ปฏักฝังจริยธรรม หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นการฝึกฝนความชำนาญให้ผู้ปฏิบัติ ฝึกใช้ความคิดประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ส่วนสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมก็ช่วยในด้านความเชื่อ ศาสนา เป็นต้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534)

ในการจัดการศึกษาที่ดีนั้นจะต้องมีการผสมผสานระหว่าง วัฒนธรรมเดิมกับระบบพื้นฐาน (วิชัย ต้นศิริ ,2532) เพื่อให้ก่อเกิดประโยชน์สูงสุดให้กับผู้เรียน ทั้งผู้เรียนที่เรียนในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน

2.1 สื่อพื้นบ้านกับการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ.2523-2529) ระบุวัตถุประสงค์ และนโยบายที่จะเร่งปรับปรุงคุณภาพการศึกษาในระดับประถมศึกษา ข้อหนึ่งได้มุ่งให้ผู้เรียนมีทักษะพื้นฐานด้านอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่น และสังคม มีค่านิยมที่ถูกต้อง มีความสำนึกในความเป็นไทย ตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม และทรัพยากรของท้องถิ่นของชาติ นอกจากนี้ยังได้เสนอการส่งเสริมให้สถานศึกษาประสานสัมพันธ์กับแหล่งเรียนรู้และทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อจัดการศึกษารวมทั้งปรับปรุงการจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษาให้เหมาะสม

ในการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษานั้น หลักสูตรประถมศึกษา 2521 มีการจัดการเรียนการสอนเป็นกลุ่มวิชา และเป็นกลุ่มประสบการณ์ได้แก่ กลุ่มวิชาด้านทักษะ เช่น ภาษาไทย คณิตศาสตร์ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย(สสน.) กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต(สพช.) กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ(กพอ.) เป็นต้น

กลุ่มวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย ประกอบด้วยเนื้อหาวิชาที่สำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายที่กำหนดข้างต้นคือ จริยศึกษา ศิลปะศึกษา พลานามัย ดนตรี นาฏศิลป์ และกิจกรรมสร้างเสริมลักษณะนิสัย ในรายวิชาเหล่านี้สามารถจัดการเรียนการสอนเพื่อให้เกิดความเป็นมนุษย์ที่ดี และใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเข้ามาเป็นเนื้อหาได้โดยตรง จากการศึกษาแบบประเมินผล บ.02 ของทุกชั้น(ป.1-6) ล้วนมีจุดประสงค์เขียนไว้ เพื่อเป็นจุดหมายปลายทางในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา เพื่อสร้างจริยธรรมสร้างเสริมความเป็นไทยได้ทั้งสิ้น เช่น รู้จัก เข้าใจ วัฒนธรรมไทยท้องถิ่น และสามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ รู้จัก และเห็นคุณค่าของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ปฏิบัติตนเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ และตรงต่อเวลา ขับร้องเพลงไทยที่กำหนดให้ได้ ร้องเพลง และแสดงการละเล่นพื้นบ้านในท้องถิ่นของตน เลือกสรรบุคคลผู้เป็นแบบอย่างทางจริยธรรมได้ กลุ่มวิชาสพช. สามารถสอดแทรกเรื่องราวทางวัฒนธรรมพื้นบ้านลงไปได้ในเรื่อง บ้านของเรา สังคมของเรา จังหวัดและประเทศของเรา โดยพิจารณาให้เหมาะสมเป็นเรื่องราวไป เพื่อปลูกฝังความรักแผ่นดินเกิด รักวัฒนธรรม ฯลฯ กลุ่มวิชาการงานและพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) สามารถ

จัดสอนหัตถกรรมพื้นบ้าน การช่างพื้นบ้านทุกชนิด การถักทอ แกะสลัก จักสาน ฯลฯ โดยใช้ วัสดุและวิทยาการในห้องถิ่นได้เป็นอย่างดี โดยสอดคล้องกับจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม ใน แผนการสอน และจุดประสงค์ปลายทางใน ป 02. ได้อย่างจริงจัง เพียงแต่อาศัยการจัด กิจกรรมของครูผู้สอนให้เหมาะสมเท่านั้น (ปัญญา รุ่งเรือง, 2531)

ในวิชาภาษาไทย สามารถนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ เช่น นิทานพื้นบ้าน นวนิยาย เป็นหนังสือส่งเสริมการอ่าน โดยนำมาเรียบเรียงใหม่เป็นบทหรือโครงข่ายๆ ซึ่ง จะทำให้สนุกสนานและน่าสนใจยิ่งขึ้น (ฤดีมน ปริดีสนิท, 2524)

2.2 สื่อพื้นบ้านกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ปัจจุบันมีการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการศึกษานอกระบบ โดยจะใช้ ในลักษณะของการเผยแพร่ให้ความรู้แก่ประชาชนในชนบทห่างไกล เช่นเผยแพร่ข่าวสาร ของทางราชการ แนะนำเรื่องการจัดผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะในภาคอีสาน และภาคใต้ มีผู้นิยมใช้หมอลำ และหนังตะลุงในการเผยแพร่ความคิด แนวนโยบายทางการเมือง และ หาเสียงจนสามารถชนะการเลือกตั้ง เป็นนักการเมืองได้ เพราะใช้สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อ ในการกระจายความรู้ได้เป็นจำนวนมาก (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534)

มีผู้ศึกษาถึงการนำสื่อประเพณีสำหรับการสื่อสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยเลือกใช้ละครขอ ที่แสดงทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 8 ล้ำปาง เป็นสื่อเพื่อช่วยในการ เผยแพร่ข่าวสาร ซึ่งพบว่าประชาชนได้รับข่าวสารอย่างชัดเจน (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2529)

ในการนำสื่อพื้นบ้านประเภทหมอลำ ในการฝึกอบรมกลุ่มเยาวชน นอกโรงเรียนในจังหวัดร้อยเอ็ด ทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทั้งสองกลุ่ม มีผลสัมฤทธิ์ ทางการเรียนรู้สูงกว่าเดิมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและทั้งสองกลุ่มมีความคิดเห็นต่อวิธีการ ฝึกอบรมในระดับที่เห็นด้วยอย่างยิ่ง (สุประณีต ยศกลาง, 2528)

นอกจากนี้ ได้มีผู้ศึกษาบทบาทสื่อพื้นบ้าน ต่อการศึกษาของชาวบ้าน สำหรับบทบาทของสื่อพื้นบ้านที่ต้องการศึกษา คือ เพลงขอหรือขอ คำว ลีเกะ กลองสะบัดชัย และกลองเท่งเทิง โดยมุ่งเน้นศึกษาในเรื่องสำคัญสองประการคือพฤติกรรมการรับฟังและชม

สื่อพื้นบ้านเมืองของชาวนชนบทจังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อความคิดเห็นเกี่ยวกับผลที่ได้รับฟัง และชมสื่อพื้นเมือง ผลการศึกษาพบว่า ชาวนชนบทจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนใหญ่ ร้อยละ 90 เคยมีประสบการณ์ในการฟังและชมสื่อพื้นเมือง โดยเฉพาะเพลงขอ มีคนเคยฟังและชมมาก เป็นอันดับหนึ่ง ลีเกเป็นอันดับสอง เป็นต้น (จุมพล รอดคดี และคณะ, 2521)

นอกจากงานวิจัยในประเทศแล้ว ยังมีงานวิจัยของต่างประเทศ หลายเรื่อง ที่ศึกษาเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน เช่นในประเทศฟิลิปปินส์ ได้ทำการวิจัยโดยทดลองใช้ รายการที่เสนอในรูปแบบของเรื่องเล่าเพื่อการวางแผนครอบครัว ซึ่งก็ปรากฏว่า ได้ผลดี ในด้านความตระหนักของประชาชน เพราะลักษณะของเนื้อเรื่องที่เสนอสู่ประชาชนนั้น ล้วน แต่เป็นเรื่องที่ผูกพันใกล้ชิดกับชีวิตจริงของประชาชน (Patron, 1972)

ประเทศฟิลิปปินส์ได้อาศัยบทบาทของสื่อพื้นบ้าน ในการพัฒนาสังคม และการเมือง และวัฒนธรรมของประเทศได้ผลอย่างน่าพอใจ ได้สรุปผลที่ได้จากการวิจัย ดังนี้

1. ชุมชนในชนบทมีสื่อพื้นบ้านที่มีคุณค่าอย่างทั่วถึง
2. รูปแบบของสื่อพื้นบ้านไม่สลับซับซ้อนและมีมากพอที่จะสนองตอบ ความต้องการของประชาชนได้อย่างกว้างขวาง
3. เนื้อหาและโครงสร้างของสื่อพื้นบ้าน สามารถยืดหยุ่น หรือ ปรับปรุงให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบันได้อย่างดี
4. ความเชื่อของสื่อพื้นบ้านแข็งแกร่ง ยากที่จะมีสื่ออื่น ๆ ไปแทนได้
5. ตัวแทนสื่อพื้นบ้านมีความประสงค์ และยินดีที่จะปรับปรุงเนื้อหา ตลอดจนโครงสร้างบางอย่างให้เหมาะสมกับการพัฒนาประเทศ (Feliciano, 1978)

ในปีคริสต์ศักราช 1980 ศูนย์วางแผนและพัฒนาการผลิตสื่อพื้นบ้าน ของประเทศฟิลิปปินส์ (Office of Planning and Development National Media Production Center, 1980) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน เช่น หุ่นกระบอก ละครพื้นบ้าน เป็นต้น และได้พบสิ่งที่น่าสนใจดังนี้

1. สื่อพื้นบ้านต่างๆอาจจะมีรูปแบบโครงสร้าง เนื้อหาและเทคนิคแตกต่างกัน ตามสภาพของแต่ละท้องถิ่น แต่ก็มีลักษณะร่วมกันคือ การสะท้อนภาพชีวิตของชาวบ้าน การใช้ภาษาถิ่นสื่อความหมายเข้าใจกันได้ง่าย ส่วนเทคนิคการแสดงออกก็ได้รับการพัฒนาไปตามลักษณะและชนิดของสื่อพื้นบ้านนั้นๆ

2. สื่อพื้นบ้านสามารถผสมผสานลูกเล่นซ้ำหรือเหตุการณ์ต่างๆในสังคมเพื่อเสนอให้ประชาชนทราบ โดยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงท่วงทำนองให้สอดคล้องกับเรื่องที่ต้องการแสดง พร้อมกับเสริมแต่งคิดแปลงอย่างมีศิลปะ เพื่อให้น่าสนใจยิ่งขึ้น

3. สื่อพื้นบ้านได้รับความนิยมยกย่องจากประชาชน สูงกว่าการเผยแพร่ข่าวสารโดยวิธีอื่น ๆ ของรัฐบาล

4. สื่อพื้นบ้านทุกชนิดมีความผูกพันอย่างใกล้ชิด กับพิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชน

5. ชาวชนบทที่ห่างไกล ซึ่งไม่ค่อยได้รับสื่อมวลชนสมัยใหม่ ย่อมมีความซาบซึ้งในสื่อพื้นบ้านมากกว่าผู้ที่ได้รับสื่อที่ทันสมัยอื่นๆ

6. บทบาทของสื่อพื้นบ้านจากการสรุปการวิจัยได้ดังนี้

6.1 ทำให้ประชาชนตระหนักในความเป็นชาติ

6.2 เพิ่มประสิทธิภาพของรัฐบาลในการพัฒนาประเทศ โดยอาศัยสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ ความรู้ ความคิด และเปลี่ยนทัศนคติ ของประชาชน

6.3 ประชาชนยอมรับและสนใจสื่อพื้นบ้านอย่างมาก

6.4 สื่อพื้นบ้านมีคุณลักษณะที่สะดวกในการนำไปใช้ ในการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เพราะมีรูปแบบที่ไม่สลับซับซ้อน

จะเห็นว่าสื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญ ในการจัดการเรียนการสอนทั้งในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน ในอันที่จะส่งผลให้ผู้เรียนมีความสำนึก และตระหนักในคุณค่าของท้องถิ่นของตน ซึ่งนอกจากจะเป็นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์แล้ว ยังเป็นการสานต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ตลอดไป

3. วัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมของพฤติกรรมมนุษย์ที่สะสมไว้แต่ในอดีต และตกทอดมาเป็นสมบัติที่มนุษย์นำสังคมปัจจุบันในมาใช้ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ เป็นผลผลิตของสังคม เป็นสมบัติ และเป็นลักษณะประจำของสังคมนั้นๆ (ประมวล ทิดกินสัน, 2521) ชาติต่างๆ ในโลกนี้ต่างก็มีวัฒนธรรมประจำชาติของตน และวัฒนธรรมประจำชาตินี้เองที่เป็นตัวขัดเกลาชีวิตคนเรา ตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ถ้าหากพิจารณาวัฒนธรรมประจำชาติของแต่ละชาติต่อไปอีก จะพบว่าอาจมีส่วนที่แตกต่างกันออกไป ตามแต่ละสังคมย่อยในชาตินั้น

วัฒนธรรมไทยก็เช่นกัน ยังแยกออกเป็นส่วนย่อยๆซึ่งแต่ละส่วนอาจมีความแตกต่างกันบ้างในส่วนรายละเอียด เช่น วัฒนธรรมของภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถ้าหากจะพิจารณารายละเอียดลงไปอีกจะพบว่า ในวัฒนธรรมประจำถิ่นนั้นยังมี ส่วนย่อยลงไปอีกเป็นวัฒนธรรมของแต่ละจังหวัดแต่ละอำเภอแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งวัฒนธรรมย่อยเหล่านี้ เรียกว่า "วัฒนธรรมพื้นบ้าน"

วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นท้องถิ่นอย่างแท้จริงซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็มีความแตกต่างกันออกไปตามสภาพแวดล้อม ในการศึกษาเรื่อง สื่อพื้นบ้าน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมพื้นบ้านของท้องถิ่นนั้นๆ อันได้แก่ การแสดงหรือการเล่นพื้นบ้าน กิจกรรมที่เกิดจากพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีรวมทั้ง สถาปัตยกรรม ศิลปะและหัตถกรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้าน ตรงกับคำภาษาอังกฤษ ว่า "Folklore" นอกจากนี้วัฒนธรรมพื้นบ้านยังใช้แทนคำว่า "คติชาวบ้าน" เริ่มใช้เมื่อคราวสัมมนาระดับชาติของทบวงมหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ. 2520

3.1 ความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

นักวิชาการจำนวนมากได้พยายามให้คำจำกัดความ หรือความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้ดังนี้

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง รูปแบบของการดำเนินชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นหนึ่งๆ ที่ปรากฏออกมาในรูปความเชื่อ การปฏิบัติ รวมทั้งวัสดุสิ่งของที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์ขึ้นมา และมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งจะมีการอนุรักษ์และสืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์นั้นๆ สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน (ชิต แก้วเพ็ง, 2532)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมของประชาชนแบบชนบท ซึ่งเป็นวัฒนธรรมระบบเรียบง่าย ประชากรอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม มีพื้นที่อยู่ในพื้นบ้านนั้นสืบต่อกันมา ระยะที่รอผลผลิตทำให้มีเวลาว่าง มีโอกาสได้สร้างสรรค์แลกเปลี่ยนกิจกรรมทางวัฒนธรรม การไปมาหาสู่ไปตามหุดจาปราศรัย เอื้อเพื่อแผ้วแผ่ซึ่งกันและกัน การที่ประชาชนในพื้นที่ได้ทำงานอยู่ร่วมกัน บริกษาหารือกัน เป็นผลทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (ธนู บุญรัตพันธุ์, 2531)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง แนวดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เป็นพื้นเพดั้งเดิม และกระทำกันอยู่ทั่วไปสืบกันมาหลายชั่วอายุคน (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2527)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวบ้านทั่วไป ซึ่งสามารถเห็นได้จากพฤติกรรมและบรรดาผลงานทั้งหมดที่ชาวบ้านได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดจนความคิดความเชื่อ และความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ และมีมือทางหัตถกรรม เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2526)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน (folklore) คือ งานสร้างสรรค์ของกลุ่มชน หรือของปัจเจกชนที่มีลักษณะสัมพันธ์กับกลุ่มชนนั้น และมีขนบนิยมของกลุ่มชนนั้นเป็นพื้นฐาน เป็นสิ่งที่ได้รับการพิทักษ์ตรงตามเจตจำนงของกลุ่มชนในฐานะที่วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสังคมพอเหมาะปทัสถานและค่านิยมถ่ายทอดด้วยปากหรือด้วยการเลียนแบบหรือโดยอาศัยรูปแบบอื่น (สุทธิวงศ์ พงษ์ใหญ่, 2525)

ความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยสรุปแล้วมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. เป็นสิ่งที่ได้รับมรดกมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งอายุคนหนึ่งๆ ต่อๆ กันมา
2. เป็นอมตะหรือเป็นสิ่งที่ไม่ตาย
3. ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้คิด ผู้ประดิษฐ์หรือผู้แต่ง
4. รับสืบทอดต่อกันมาด้วยการบอกเล่า
5. รักษาไว้ด้วยการจดจำหรือปฏิบัติต่อกันมา มากกว่าจะรักษาไว้ด้วยการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (ประเทือง คล้ายสุบรรณ, 2531)

จากความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่หลายๆ ท่านกล่าวมาข้างต้น สรุปได้ดังนี้ "วัฒนธรรมพื้นบ้าน" หมายถึง วัฒนธรรมของชาวบ้านในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งที่กระทำสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน มีรูปแบบของการดำเนินชีวิต ที่ปรากฏออกมาในรูปของความเชื่อ การปฏิบัติ รวมทั้ง วัสดุสิ่งของที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์ขึ้นมาและมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งจะมีการอนุรักษ์ และสืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์นั้นๆ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

3.2 ประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

เพื่อความสะดวกในการศึกษา ได้มีการแบ่งประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้แตกต่างกันไปดังนี้

3.2.1 วัฒนธรรมพื้นบ้าน แบ่งตามลักษณะการใช้ด้วยคำ

แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ประเภทมุขปาฐะ หรือประเภทที่ใช้ด้วยคำ ประเภทมุขปาฐะหรือประเภทที่ไม่ใช้ด้วยคำ และประเภทผสม แต่ละประเภทยังแยกย่อยออกไปอีก ดังต่อไปนี้

3.2.1.1 ประเภทมุขปาฐะ หรือประเภทที่ใช้ด้วยคำ มีรูปแบบดังนี้

ก) นิทาน อาจแยกเป็นรูปแบบแยกย่อยไปอีกหลายรูปแบบ เช่น นิทานปรัมปรา นิทานวีรบุรุษ นิทานประจําท้องถิ่น นิทานทางศาสนา นิทานอธิบายเหตุการณ์นาน นิทานเรื่องสัตว์ นิทานขบขัน นิทานเหลือเชื่อ เป็นต้น ในบางกรณีเรื่องที่ตั้งเป็นร้อยกรอง ก็จัดอยู่ในรูปแบบรองนี้ด้วย

ข) เพลง อาจแบ่งเป็น เพลงประกอบการละเล่นของของเด็ก เพลงกล่อมเด็ก เพลงปลอบเด็ก เพลงเกี่ยว เพลงร้องเวลาทำงาน เพลงคร่ำครวญ เพลงเล่าเรื่อง เพลงเรือ เพลงสวด เพลงล้อ เพลงปฏิพากษ์โต้ตอบกัน และคำร้องให้จังหวะเวลาทำงาน เป็นต้น

ค) ภาษิต อาจมีรูปแบบ เป็นสุภาษิต ภาษิต คำพังเพย ความเปรียบเทียบ สำนวนคล้องจองแบบไทย สำนวนโวหาร

ง) อาจเป็นภาษาของคนในท้องถิ่น หรือภาษาที่ใช้ในชีวิตทั่วไป เช่น คำทักทาย คำอาลา คำให้พร คำล้อเลียน คำบริภาษ คำสาปแช่ง คำสาบาน คำเรียกผู้ที่เคารพนับถือ คำเรียกชื่อเล่น คำอุทาน คำช่วยพูดต่างๆ คำพวนและคำคะนอง เป็นต้น

จ) ปริศนาคำทาย ซึ่งแยกออกเป็นรูปแบบรองเป็นปริศนาตามธรรมเนียมเดิม และคำถาม-คำทาย

ฉ) ความเชื่อ มีรูปแบบมากมายที่เกี่ยวกับมงคลและอัปมงคลต่างๆ เช่น คาถาอาคมเกี่ยวกับคุณไสย เคล็ดและการแก้โรคลาง ลางสังหรณ์

ฤกษ์ยาม วันดี วันเสีย ผัน-ทวนายผัน ลักษณะดี-ลักษณะชั่วของคนและสัตว์เลี้ยงจำนวนนับ
ทิศทางที่ให้คุณให้โทษ เครื่องรางของขลัง เป็นต้น

3.2.1.2 ประเภทอนุชปาฐะ ได้แก่ประเภทที่เป็นวัตถุมองเห็น
ได้อ่อนนุ่มและถ่ายทอดกันต่อๆมา มีเทคนิค สีมือ การเอาแบบอย่าง และการใช้หลัก
บางประการในการถ่ายทอดคติชนในข้อนี้อาจมีรูปแบบดังต่อไปนี้

ก) ศิลปะพื้นบ้าน คือการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของให้ใช้
ประโยชน์ได้ และสวยงาม อาจแยกเป็นรูปแบบรองได้ดังต่อไปนี้

1) การแต่งกาย การใช้เครื่องประดับกาย
เช่น การนุ่งผ้า การสวมสายสร้อยห้อยพระ-ร้อยตะกรุด การติดดอกไม้ที่ผม ทัดดอกไม้
ทัดยาม ฯลฯ

2) การทอผ้ามีลวดลายสวยงาม เช่นการทำให้
สีเส้น การทอผ้าพุ่ง ผ้าห่ม การทอแหวน กาวไล สายสร้อย ตุ้มหู ฯลฯ

3) เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ร่มกระดาด
เชี่ยนหมาก ยาสูบ กระจับจกน้ำ กระจ่า กระจ่ายชุคมะพร้าวรูปทรงต่างๆ หม้อ ฝูมน้ำ
มีลวดลายประดับ ฯลฯ

4) พาหนะใช้สอยพื้นบ้าน เช่น เกวียน เรือ
ระแทะ เป็นต้น

5) วัตถุเพื่อการบุญ เช่น การทำธรรมาสน์
ผ้ากราบ ผ้าห่อคัมภีร์ ตู้พระธรรม หิ้งพระ ศาลพระภูมิ การจัดห่ม-จัดพานดอกไม้ถวายพระ
การจัดเครื่องกัณฑ์เทศน์มหาชาติ การแกะสลักเทียนพรรษา การแทงหยวกประดับเมรุ ฯลฯ

6) เครื่องประอบการละเล่น เช่น การทำ
ตัวหุ่นกระบอก การแกะตัวหนังตะลุง ทำรางหมากขุม ทำตัวหมากรุก ทำตุ๊กตา เป็นต้น

7) เครื่องดนตรี เช่น การทำฆ้อง ซึ่ง กลอง
ระนาด ซอ ขลุ่ย ทับ ตะโพน กรับพวง ฯลฯ

8) เครื่องประกอบอาคารสร้างอาคาร สถานที่
เช่น ลูกกรง การแกะสลัก ลูกกรง กระจาด กรอบหน้าต่าง ฯลฯ

9) เครื่องใช้ในการรบ การต่อสู้ป้องกันตัว
เช่น ดาบ หอก หลาว ปืน ไม้เท้า ฯลฯ ที่มีด้ามตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษขึ้น

10) การปรุงอาหาร การถนอมอาหาร และ
เครื่องกิน เครื่องดื่ม

ข) สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ได้แก่ วัด บ้าน หอไตร
ที่อยู่อาศัย หอระฆัง เจดีย์ เมรุเผาศพ ชุมประตู่ ศาลา ทำน้ำ ทุ่งข้าว โรงนา เป็นต้น

ค) หัตถกรรมพื้นบ้าน คือการทำวัตถุเครื่องใช้ต่างๆ
โดยมุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญกว่าความสวยงาม เช่น การทำกระบุง ตะกร้า สานเสื่อ
ชะลอม เข่ง กระบอกล้านาฬน แม่เตาไฟ ไห หม้อ หิ้ง-ชั้น คันไถ พร้า ขวานมีดเคียว
แกะ(ใช้เก็บข้าวทางภาคใต้) คุก วน เป็นต้น

ง) กริยาท่าทาง และสีหน้า เป็นคติชนประเภท
 मुखปาฐะอีกประการหนึ่ง ซึ่งไม่ใช้ลักษณะนิสัยของใครคนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นสิ่งที่
ปฏิบัติกันในกลุ่มชน คนในกลุ่มนั้นเข้าใจ และยอมรับความหมายกันทั่วไป เช่น หมอบกราบ
พยักหน้า สั่นศีรษะ กวักมือ โบกมือ คุกเข่า ไหว้ ชี้นิ้วหรือมีสีหน้าบึ้งตึง ยิ้มแย้มแจ่มใส
เฉยเมย เขยิบคหยาม เหล่านี้เป็นต้น

จ) สัญลักษณ์ คือการใช้สิ่งแทนที่คนในกลุ่มนั้นๆ
รับทราบ และเข้าใจตรงกัน

ฉ) ดนตรี คือ การละเล่นเป็นเพลง โดยมี
เครื่องดนตรีทำเสียงต่างๆ

3.2.1.3 ประเภทประสม คือ ประเภทที่ต้องใช้ถ้อยคำ เป็น
 मुखปาฐะ และไม่ต้องใช้ถ้อยคำเป็น मुखปาฐะรวมอยู่ด้วยกัน หรือมีประเภทที่เกี่ยวกับจารีต
ประเพณีทางสังคม ศิลปะพื้นบ้านเกี่ยวกับมหรสพและดนตรี การละเล่นสนุกสนานเรีงของเด็ก
และผู้ใหญ่ที่มีการร้องเพลงประสมพ้องร่า รูปแบบต่างๆของคติชนประเภทนี้ ได้แก่

ก) ระบายพื้นบ้าน คือ การร้องผสมหรืออาจผสมดนตรีด้วย เช่น ราชโทน ราชลาวกระทบไม้ ลูกชวง สะบ้ารา ฯลฯ

ข) ละครพื้นบ้าน เช่น ละครชาตรี ลิเกเขมร หมอลำหมู่ เป็นต้น

ค) กีฬาพื้นบ้าน เช่น ตะกร้อ สะบ้า วิ่งวัว ฯลฯ

ง) การละเล่นพื้นบ้านที่ไม่ใช่คนแสดง เช่น หุ่นกระบอก หนังตะลุง ฯลฯ

จ) การละเล่นของเด็กที่มีเพลงประกอบ เช่น ริริข้าวสาร เล่นชิงช้า เป็นต้น

ฉ) ประเพณีส่วนบุคคล เช่น ทาขวัวเดือน สุขาวิญ บวชนาค ปลุกบ้าน ลงเสาเอก เสียดี และงานศพ ฯลฯ (ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, 2525)

3.2.2 วัฒนธรรมพื้นบ้านแบ่งตามเนื้อหาสาระ

การแบ่งรูปแบบวัฒนธรรมพื้นบ้านตามเนื้อหาสาระนี้ สามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภทคือ

3.2.2.1 วรรณกรรมและศิลปะอื่นๆ

3.2.2.1 ความเชื่อของชนบทรรมนิยมประเพณีและพิธีกรรม

3.2.2.3 หัตถกรรม และสถาปัตยกรรม

3.2.2.4 ภาษาและคำพูดประเภทต่างๆของชาวบ้าน

(ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2525)

3.3 คุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีคุณค่า หรือประโยชน์ทั้งในอดีต และปัจจุบัน ดังนี้

3.3.1 ประโยชน์ในการศึกษาระดับความเจริญของมนุษย์แห่ง โบราณคดี

ประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิชาอื่นๆ

3.3.2 ประโยชน์ด้านการให้ความบันเทิง ซึ่งจำเป็นสำหรับสมัยก่อน เพราะไม่มีเครื่องบันเทิงใจมากนัก

3.3.3 เป็นเครื่องมือสั่งสอนให้มนุษย์มีชีวิตรอบอันเหมาะสมและดีงาม เช่น สุภาษิตนิทานชาวบ้าน เป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นกรอบของสังคม

3.3.4 เป็นรากฐานของความเจริญในปัจจุบัน วรรณคดี และกฎหมายที่มาจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องพระลอ เดิมเป็นนิทานพื้นบ้าน กฎหมายลักษณะค้ำไฉย การปรับโทษชายชู้ ตั้งขึ้นจากขนบธรรมเนียมประเพณีมาแต่เดิม

3.3.5 วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้เกิดความนิยมภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน เป็นเครื่องชี้ให้เห็นสภาพของตนว่า คล้ายคลึงกับที่อื่นๆ ทั่วโลก ความคิดเช่นนี้จะไม่สร้างความรู้สึกแบ่งแยกและขณะเดียวกันก็สร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ว่ามิได้ด้อยหรือคิดแปลกไปจากท้องถิ่นอื่นในโลก (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525)

3.4 ที่มาของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมจากทุกชาติในโลกนั้น ล้วนแต่มีที่มา วัฒนธรรมพื้นบ้านของไทย ก็เช่นเดียวกันต้องมีสิ่งจูงใจให้คนไทยสร้างสรรค์ขึ้นมา จากปัจจัยต่างๆ ที่มาของวัฒนธรรมพื้นบ้าน มีดังนี้

3.4.1 ความจำเป็นในการใช้สอยและประกอบอาชีพ ประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม ชาวบ้านทั่วไปจะมีอาชีพ ทานา ทาไร่ ทาสวน ซึ่งเป็นอาชีพหลักที่ทำสืบเนื่องกันเป็นเวลายาวนาน จึงทำให้เกิดความจำเป็น ที่ชาวบ้านจะต้องคิดสร้างเครื่องใช้ไม่สอยมาใช้ในการประกอบอาชีพของตน เพื่อความสะดวกรวดเร็ว ประหยัดแรงงาน เช่น คราด แอก กระบุง ตะกร้า ชะลอม พรวน จอบ เสียม ฯลฯ จากกาลเวลาที่ผ่านไปความชำนาญ และประสบการณ์ในการสร้างสรรค์ก็มีการสะสมมากขึ้น จนเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้มีรูปร่าง ขนาด วัสดุที่เหมาะสม เป็นประโยชน์ในการใช้สอยแต่ละท้องถิ่น

3.4.2 ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา คนไทยมีประเพณีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผีसाงเทวดา และอนาจาเหนือธรรมชาติมาก่อน ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 6 เมื่อวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาสู่เอเชียอาคเนย์ แล้วดินแดนประเทศไทย จึงเริ่มรับพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ในสมัยต่อมา ฉะนั้นคนไทยทั่วไปจึงมีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนา และความเชื่อดังกล่าวคือ การปฏิบัติตามธรรม หรือคำสอนของพุทธศาสนา ผสมผสานไปกับการประกอบพิธีกรรมต่างๆ จากคติพราหมณ์ และในขณะเดียวกันก็ไม่มีอาละเลยเรื่องเกี่ยวกับ ผีसाง เทวดา ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมได้ ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ตั้งแต่ การเกิดจนตาย หรือแม้ในเรื่องการอาชีพ และที่อยู่อาศัย เหล่านี้ ล้วนเป็นอิทธิพลให้ชาวบ้านสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้น เช่น การทำศาลพระภูมิ การปักเจลงในทุ่งนา พิธีขอฝน พิธีทำขวัญ พิธีแก้บน ฯลฯ เป็นต้น

3.4.3 ความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อม เนื่องจากลักษณะภูมิศาสตร์ของประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มอุดมไปด้วยแม่น้ำลำคลอง เหมาะแก่การเกษตรกรรมเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงชีพทางกสิกรรม และประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้เพื่อใช้สอยในการหาเลี้ยงชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ใกล้แม่น้ำ ใช้อาบกิน และจับปลา ซึ่งทำให้ทุกครัวเรือนจำเป็นต้องทำเครื่องมือจักสานสำหรับจับปลา ขึ้นใช้ เช่น ช้อน สุ่ม ฮีจู้ แห ยอ ลอบ ไซ อวน เรือต่าง ตลอดจนเกิดประเพณีที่เกี่ยวกับลำน้ํา เช่น แข่งเรือ เล่นเรือเพลง พิธีลอยกระทง เป็นต้น การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็เช่นกันต้องสร้างให้มีหลังคาสูง เพื่อให้น้ําฝนไหลลงพื้นดินโดยเร็ว ยกพื้นใต้ถุนให้สูงเพื่อประโยชน์ต่างๆ ด้วยน้ําท่วมไม่ถึงบ้าน และให้ลมพัดผ่านได้สะดวก เป็นสบาย เหล่านี้ล้วนเป็นอิทธิพลให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อม

3.4.4 ทรัพยากรท้องถิ่น ทรัพยากรที่มีอยู่รอบตัวของชาวบ้านเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ช่วยให้เกิดผลผลิตพื้นบ้านขึ้น เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับทำงานอย่างหนึ่ง ก็ต้องเลือกใช้ประเภทของวัสดุให้เหมาะสม เพื่อที่จะได้รูปทรงและประโยชน์ใช้สอยได้ตามประสงค์ ถือได้ว่า เป็นความชาญฉลาดของชาวบ้านที่รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่มาดัดแปลง ผสมผสานกันเพื่อใช้สอยอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ใช้ไม้ในการสร้างเรือน เถียนและของใช้สำหรับงานหนักต่างๆ ใช้ไม้ไผ่ หวาย สำหรับทำเครื่องจักสานและเครื่องผูกทั่วไป

ใช้ผ้าและไหมในการทอผ้า หรือใช้ดินมาทำเป็นภาชนะ และงานเครื่องปั้นดินเผาต่างๆ เป็นต้น

3.4.5 ค่านิยมในเรื่องศิลปะ ความสนุกสนาน การละเล่น การบันเทิง ของชาวบ้านก็เป็นผลทำให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นไม่น้อย ดังจะเห็นได้ว่า ไม้ว่าจะป็นงานพิธีหรือกิจกรรมเนื่องในอะไรก็ตาม จะต้องมีความรื่นเริงสนุกสนาน การแสดงเจือปนอยู่เสมอ เช่น การแสดงลิเก ล้ำตัด หน้าใหญ่ หน้าตอลุง เพลงฝอย เพลงเรือ ชกมวย ว้าว ตะกร้อ ฯลฯ ส่วนในด้านศิลปะนั้นก็จะได้เห็นได้จากผลงานต่างๆ เช่น การแกะสลักไม้ เป็นเครื่องประดับบ้านเรือน หรือแกะสลักลายบนภาชนะต่างๆ การประดิษฐ์ลวดลาย ในเครื่องจักสาน การทำเครื่องปั้นดินเผาที่สวยงาม การทอผ้า ฯลฯ (กรมศิลปากร, 2526)

3.5 บทบาทและหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีบทบาทและหน้าที่หลายอย่าง ที่สำคัญคือช่วยผดุงเสถียรภาพ และเป็นกำลังสนับสนุนการแผ่ขยายของแบบอย่างการดำเนินชีวิต เป็นแบบฉบับควบคุมความประพฤติ และให้การศึกษาแก่เยาวชน เป็นเครื่องกระตุ้นให้มวลชนรวมพลังทำให้สังคมเพิ่มความมั่นคงยิ่งขึ้น ในทางตรงกันข้ามอาจช่วยยืดเวลา และเพิ่มความรุนแรงของความเกลียดชัง และทำให้กล้าก่อการกบฏ และเนื่องจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นสื่อที่สังคมปกปักรักษา มาแต่ในอดีต ทำให้สามารถเข้าใจ และหยั่งถึงความต้องการที่จำเป็น รวมทั้งความมุ่งมาดของสังคมนั้นๆ ตลอดจนถึงสิ่งที่กีดกันให้เกิดปัญหาขัดขวาง การอยู่ดีกินดี กล่าวสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

3.5.1 มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพของประชากร การแก้ปัญหาโดยสังคมจำเป็นต้องศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านและเลือกเฟ้นเอาส่วนที่เป็นคุณมาเสริมอย่างถูกต้องและเหมาะสม เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านก่อให้เกิดค่านิยมและโลกทัศน์

3.5.2 มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างฐานทางเศรษฐกิจเพราะถ้ามีวิธีการจัดการที่ดีแล้ว วัฒนธรรมพื้นบ้าน จะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจทั้งด้านลดปริมาณการ

บริโภค และยังเพิ่มพูนรายได้ และผลผลิตอีกด้วย การฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้านจะสัมฤทธิ์ผล
ยิ่งขึ้น ถ้าทำให้ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้รับผลประโยชน์อันแก่ เศรษฐกิจควบคู่กัน

3.5.3 มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงของชาติ เนื่องจาก
วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ทำให้กลุ่มชนรู้สึกผูกพันเป็น
พวกเดียวกัน วัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ความสัมพันธ์
ระหว่างกลุ่มชน ความเข้าใจวัฒนธรรมของกันและกัน จะช่วยขจัดข้อขัดแย้ง และเกิดความ
สามัคคีว่าตนเป็นเจ้าของ วัฒนธรรม ก่อให้เกิดความหวงแหน และปกป้อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน
จึงมีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงของชาติ เพราะได้ส่งเสริมความเป็นชาตินิยมได้มากกว่า
ความเป็นสากลนิยม

แม้ว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านจะมีบทบาทหน้าที่โดยส่วนรวมดังได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้น
ปรากฏว่า ได้มีผู้ศึกษาหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านในบางประเภท และสรุปผลได้ดังนี้

เพลงปฐมิกภาคกลาง ได้มีข้อสรุปว่า เพลงปฐมิกามีบทบาทต่อสังคมไทย คือ

1. สร้างความบันเทิง เพราะมีเนื้อหาสนุก จังหวะสนุก และลีลาสนุก
2. สร้างความสามัคคี เพลงที่เกี่ยวข้องกับการผลิต เช่น เพลงเกี่ยวข้าว

เพลงชักกระดานทำให้เกิดความพร้อมเพียงในขณะที่ลงแรงพร้อมกัน เพลงพวงมาลัย สร้าง
ความรู้สึก เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในหมู่บ้าน

3. ให้การศึกษาแก่คนในสังคมเพราะมีการสอดแทรกความรู้ ทั้งทางโลกและ
ทางธรรม เช่น ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ประวัติพุทธศาสนา

4. ระบายความแค้นเคืองอันเนื่องมาจาก กฎเกณฑ์ ประเพณี และค่านิยมบาง
ประการโดยเฉพาะการแสดงออกทางเพศ

5. ระบายความแค้นเคืองอันเนื่องมาจาก ภาวะทางเศรษฐกิจ และสังคม เช่น
การพูดถึงปัญหาค่าเช่าที่ดินในเพลงระบำบ้านนาของนครนายก

6. บันทึกเหตุการณ์ และวิพากษ์วิจารณ์สังคม เช่น กล่าวถึงการเกณฑ์ทหาร
เปรียบกับฝรั่งเศสในสมัย ร.ศ. 112 (เพลงเรือสำนวนมิชชูพร้อม) (สุกัญญา สุจฉายา,
2522)

การศึกษาเรื่องเพลงกล่อมเด็กภาคนี้ ได้พบบทบาท และหน้าที่ดังนี้

1. ขับกล่อมเพื่อให้เด็กหลับเร็ว หลับสนิท และเกิดความอบอุ่น
2. สร้างความบันเทิงใจ เช่น ช่วยผ่อนคลายความรู้สึกส่วนตัว ของผู้ขับกล่อม ส่วนผู้ฟังก็พลอยสนุกสนานเพราะมีเนื้อหาก่อให้เกิดอารมณ์ขัน
3. เป็นเรื่องสื่อสารของชาวบ้านเองเกี่ยวกับสื่อมวลชน เพราะ ให้ความรู้ทางภูมิศาสตร์ เหตุการณ์ในสังคม วรรณกรรม ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาทางร่างกาย อารมณ์และสติปัญญาตามวัย ความเข้าใจชีวิตและสังคม และแนวทางเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิตการครองเรือน
4. ปลุกฝังคุณสมบัติความเป็น กุลบุตร กุลธิดา ได้แก่ การสอนให้ครองตน ให้ห่างจากอบายมุข ชี้นะกริยามารยาทที่พึงมี ให้พยายามศึกษาหาความรู้
5. บกป้องรักษาทัศนคติของสังคม เช่น ให้พยายามรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี อย่างเคร่งครัดให้จรรโลงศาสนา
6. บกป้องสิทธิและหน้าที่อันพึงได้โดยชอบธรรมจากสังคม เช่นการท้วงติงการใช้อำนาจหน้าที่ของบางคนที่เกินขอบเขตปัญหาอันเกิดจากความเลื่อมล้ำทางฐานะทางสังคม และเศรษฐกิจ เป็นต้น (สุทธิวงศ์ พงษ์ไพฑูย์, 2529)

นอกจากนี้ ยังได้มีการศึกษาหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านสาขาอื่นๆ อีกด้วยการเล่นหมากเก็บนั้น มีบทบาทในการฝึกสมองของเด็ก ฝึกการนับ ฝึกการคิดหาวิธีการ รวมทั้งฝึกความพร้อมในการใช้มือ และให้สัมพันธ์กับความคิด

การเล่นหมากขุม มีบทบาทในการช่วยฝึกและเพิ่มทักษะในการคิดคำนวณและเป็นเครื่องนันทนาการ

ปริศนาคำทาย มีบทบาทในการช่วยฝึกสมองและฝึกให้เด็กเป็นคนช่างสังเกต เรื่องราวที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน เช่น รู้จักสังเกตธรรมชาติ พืช สัตว์ รวมทั้งฝึกไหวพริบปฏิภาณ

ทายใจชาวบ้าน มีบทบาทในการชี้ให้เห็นระดับและคุณภาพของกลุ่มชนนั้นๆ ทั้งในแง่วัตถุ และความคิดโดยที่มีการใช้ทายใจต่างวิธีกัน อาจชี้ให้เห็นลักษณะของความเชื่อง่าย

เพียงใจของกลุ่มชนนั้น ช่วยเพิ่มพูนความรู้ที่เกี่ยวกับช่วงเวลานั้นๆ สามารถเป็นตัวขานบอกประวัติศาสตร์ บอกสิ่งที่สังคมต้องการให้มี และที่มีจริง เป็นตัวให้เกิดความคิดเห็นของกลุ่มชนที่เป็นอิสระและไม่มือคติ รวมทั้งความหยิ่งในตัวเอง การเหยียดหยันและอารมณ์ขุ่น เป็นต้น และยังทำหน้าที่ควบคุมความประพฤติของเยาวชน และก่อให้เกิดความรู้ทันคนทันโลก

ยากกลางบ้าน เป็นความรู้และความเชื่อที่เกิดจากการสังเกตการทดลอง และการบอกเล่า

ความเชื่อ และการถือฤกษ์กลาง ทำให้คนกลัวพระเจ้า และอำนาจที่มีอยู่เหนือธรรมชาติเป็นบทบาทที่ทำให้ทั้งคุณและโทษ (สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ และคณะ, 2529)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน ยังมีบทบาทในส่วนที่ช่วยสนับสนุนให้สามารถเข้าใจเรื่องราวประเภทอื่นๆ เช่น นิยายโบราณ ประวัติศาสตร์ รวมทั้งเรื่องที่ตั้งขึ้นแม้กระทั่งวรรณคดี เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านช่วยย้าให้มองเห็นจุดเริ่มต้น และการพัฒนาของเรื่องนั้นๆ เห็นคุณค่าและความเจริญที่แฝงอยู่ เช่น วนแ่งของนิยาย ย่อมเป็นศิลปะการอนุรักษ์นิยาย และบทกวี รอคยอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นเครื่องปกป้องคุ้มครอง ตลอดถึงการอุปมาเหมือนคู่ต่อสู้กับอารมณ์ชั่ววูบ

4. วัฒนธรรมพื้นบ้านภาคกลาง

4.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ภาคกลาง คือ ที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่ อยู่ระหว่างภูเขา และที่สูงสามด้าน คือ ทางเหนือ ตะวันออกและตะวันตก ส่วนที่ราบต่ำนี้ รูปร่างค่อนข้างยาว ตอนเหนือแคบกว่าตอนล่างมีพื้นที่ประมาณ 103,900.5 ตารางกิโลเมตร(กรมการปกครอง, 2535) อันประกอบด้วย จังหวัดกาญจนบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี ลพบุรี ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี นครปฐม สมุทรสงคราม สระบุรี พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท ตราด จันทบุรี ระยอง ชลบุรี ปราชินบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก กรุงเทพมหานคร

สมุทรปราการ สมุทรสาคร นนทบุรี และปทุมธานี ที่นี้เป็นอยู่อาศัยมานานแต่โบราณกาล

ภาคกลางมีแม่น้ำใหญ่หลายสาย และด้วยเหตุนี้ภาคกลางจึงมีที่ดินอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูกมีน้ำหล่อเลี้ยงต้นพืชมิได้ขาด มีผู้คนตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำอื่นๆ ซึ่งเป็นกิ่งก้านสาขาของแม่น้ำใหญ่สายนี้ (กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, 2513)

4.2 ลักษณะของประชากร

ปัจจุบันประชากรในภาคกลาง มีจำนวนประชากรทั้งสิ้นประมาณ 18,645,889 คน(กรมทะเบียนราษฎร, 2535) ประกอบไปด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ๆ คือ ชาวไทย ชาวจีน ชาวไทยส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา ชาวจีนในภาคกลาง มีจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีชนกลุ่มน้อย ได้แก่ ชาวอินเดียที่เข้ามาประกอบอาชีพค้าขาย เช่นเดียวกับ ชาวจีน ชาวไทยพวน มีในจังหวัด ลพบุรี สุพรรณบุรี ชาวลาวโซ่ง มีในจังหวัดราชบุรี ฯลฯ เป็นต้น

4.3 ขนบธรรมเนียมประเพณี

วัฒนธรรมภาคกลางนั้น มีวัฒนธรรมของชาวตะวันตก และวัฒนธรรมอื่นเข้ามาปะปนอยู่มิใช่น้อย โดยเฉพาะในจังหวัดกรุงเทพมหานคร อันเป็นเมืองหลวงของประเทศไทย และจังหวัดใกล้เคียงเรียกว่าเขตปริมณฑล (ฐิติมา ช่างไม้, 2524) ทั้งนี้ เพราะเป็นจังหวัดที่ชาวต่างประเทศเดินทางผ่านมาอยู่เสมอ ประชาชนจึงรับวัฒนธรรมบางอย่างโดยไม่รู้ตัว แต่วัฒนธรรมบางอย่างก็รับด้วยความเต็มใจ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2531) นอกจากนี้ยังเป็นที่ยอมรับของคนจากที่ต่างๆ จึงไม่เด่นชัดที่จะกำหนดว่าสิ่งไหนเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่แท้จริงของจังหวัดกรุงเทพฯ และจังหวัดในเขตปริมณฑล แต่ก็ยังมีพื้นที่ที่อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ และเขตปริมณฑลเป็นระยะทางไม่มากนัก ยังคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น จังหวัดกาญจนบุรี ยังคงไว้ซึ่งสื่อที่เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่เรียกว่า เพลงเหย่ย หรือเพลงอีแซว จังหวัดสุพรรณบุรี และล้าตัด จากอยุธยา เป็นต้น เพลงต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นการร้องรำและประกอบท่าทางทั้งสิ้น (เอนก นาวิกมูล, 2530)

ประเพณีวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคกลาง มักจะเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา เป็นส่วนมาก อาจแบ่งได้กว้างๆ เป็นหลายประเภทคือ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวม เป็นประเพณีที่ชาวบ้านปฏิบัติสืบต่อกันมา ที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

4.3.1 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เป็นประเพณีที่ชาวบ้านได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา ตั้งแต่เกิดจนตาย จึงของกล่าวโดยย่อดังนี้

ก) ประเพณีการบวช

ชายไทยเมื่อมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ และมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงไม่เป็นโรคติดต่อ บิดามารดา ก็จะให้บวชในบวรพุทธศาสนา ทากันอย่างนี้ เป็นประเพณีสืบมา จนมีคำพูดว่าถ้าไม่ได้บวชแล้วก็จะเป็นคนดิบ ถ้าบวชแล้วก็จะเป็นคนสุก หมายถึง ได้รู้ ควรรู้ ไม่ควรรู้รับผิดชอบจิตใจหนักแน่นเป็นผู้ใหญ่ออย่างสมบูรณ์แล้ว ประเพณีการบวชมีธรรมเนียม ดังนี้ ผู้ปกครองของผู้บวช จัดสักการะ มีดอกไม้ธูปเทียน เป็นต้น นาลูกหลานผู้จะบวชนั้นไปยังวัดใดวัดหนึ่งที่ตนปรารถนาจะให้ลูกหลานบวช จากนั้นเข้าไปหาพระเถระผู้ที่ตนจะถือเอาเป็นอาจารย์ หรือเป็นพระอุปัชฌายะมอบผู้จะบวชแก่ท่าน เมื่อท่านสอบถามเห็นสมควร ท่านก็จะรับอนุเคราะห์ให้

ข) ประเพณีเกี่ยวกับการตาย

เมื่อคนในบ้านใดเสียชีวิตลง บรรดาญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านใกล้เคียงจะพากันมาช่วยงานศพโดยไม่ต้องบอกกล่าว สืบหรือจะช่วยจัดต่อโรง และจัดการศพทุกอย่าง เจ้าของบ้านก็จะตั้งโรงครัวเลี้ยงคน พวกลูกหลานช่วยกันอาบน้ำศพอย่างจริงจังจนสะอาดแล้วทาทามัน จากนั้นก็แต่งตัวใส่เสื้อผ้ากลับหน้ากลับหลังให้ศพ และหลังจากนั้นก็ทำพิธีทางศาสนา

ค) ประเพณีช่วยงาน

สังคมชาวบ้านภาคกลาง มักจะอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน หรือเป็นแถวตามริมสองฝั่งแม่น้ำเพื่อความสะดวกในการพึ่งพาอาศัยกันและกัน มีการหยิบยืม แบ่งปันกันใช้ เวลาบ้านใดมีงานชาวบ้าน ก็มาช่วยเหลือกันดังที่กล่าวไว้ งานบุญ งานมงคล หรืองานศพ ก็ตามผู้ได้รับเชิญไปมักพูดว่าไปช่วยงาน ชาวบ้าน ไร่ ถิ่น เพื่อนบ้านที่มาช่วยงาน ก็จะนำข้าวปลาอาหารมาตามกำลัง หรือไม่ก็ช่วยแรงแบกหามไปตามเรื่อง จึง

เรียกว่าใบช่วยงาน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงเป็นแบบเรียบง่าย ไม่เหลื่อมล้ำต่ำสูงมากนัก เป็นสังคมแบบเครือญาติที่เป็นรากฐานวัฒนธรรมสืบต่อกันมา (พระยาอนุমানราชชน, 2516)

4.3.2 ประเพณีส่วนรวม มีทั้งประเพณีตามเทศกาล และวันนักขัตฤกษ์ เช่น ตรุษไทย เข้าพรรษา เทศน์มหาชาติ ลอยกระทง ทุนญูประจำวัน ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีประเพณีประจำของจังหวัดต่างๆ เช่น ประเพณีตักบาตรดอกไม้ สระบุรี ประเพณีชักพระ สมุทรสงคราม ฯลฯ

4.3.3 การละเล่นพื้นบ้านภาคกลาง มีมากมายหลายชนิดที่นิยมเล่นกัน ทั้งงานเทศกาลงานเฉลิมฉลองและการเล่นที่ไม่จำกัดเทศกาล เป็นต้นว่า การเล่นเพลงเรือ เพลงอีแซว เพลงเกี่ยวข้าวลาตัด เป็นต้น ซึ่งเพลงพื้นบ้านเหล่านี้กำลังจะหาชมได้ยากขึ้นเพราะชาวบ้านรุ่นใหม่ไม่นิยมร้องกัน สำหรับลาตัดนั้นยังหาดูได้ไม่ยาก เพราะชาวบ้านยังนิยมจัดหามาแสดงในงานเทศกาลประจำปี ตลอดงานสมโภชต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีเพลงกล่อมเด็ก ซึ่งชาวบ้านในปัจจุบัน ไม่นิยมนำมาร้องกันมากนัก

4.3.4 การละเล่นของเด็กภาคกลาง มีมากหลายชนิด บางชนิดเล่นได้ทั้งวัยหนุ่มสาว และวัยเด็ก ซึ่งสามารถแบ่งการเล่นของเด็กออกเป็นการเล่นของเด็กชาย และเด็กหญิง เพื่อความสนุกสนานรู้จักการรวมกลุ่ม เช่น เด็กผู้ชายนิยมเล่น เสือข้ามห้วย ชี่ม้าส่งเมือง ไม้ห่ม เด็กหญิงเล่นหมากเก็บ อีตัก เด็กเล็กๆ เล่น จ้ำจี้ ตบแผล เป็นต้น

4.3.5 ความเชื่อ สังคมชาวบ้านภาคกลางเป็นสังคมเกษตรกรรม ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตที่อาศัยทั้งคุณและโทษ ปรากฎการณ์ทางธรรมชาติอยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ชาวบ้านภาคกลางจึงเชื่อว่าเหตุการณ์ทั้งร้ายและดี เกิดขึ้นด้วย อิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ความเชื่อในศาสนา เคล็ดลับข้อห้ามต่างๆ และยาสมุนไพร ความเชื่อในสิ่งต่างๆเหล่านี้ ยังดำรงสืบมาในสังคมชาวบ้านภาคกลางจนถึงปัจจุบัน (มยุรี พัวพันธ์, 2531)